

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

Μαυρομαλάη 39, Τηλ. 3601956, 3610445

ΤΕΤΡΑΔΙΑ

πολιτικού διαλόγου έρευνας και κριτικής

τετράδιο εικοστό έβδομο άνοιξη-καλοκαίρι '91

Σταύρος Αυγερόσ

Το Κυπριακό στη μέγγενη της «Νέας Τάξης»

Κωνσταντίνος Γιγας

Οι Βορειοηπειρώτες μπροστά στη νέα Αλβανική πραγματικότητα

Συνέντευξη στον Γιώργο Παπαγιαννόπουλο

Αλέκος Παπαδόπουλος

Η Αλβανική Αναγέννηση

Λουκάς Αζεζόσ

*Το Κυπριακό και η σχέση των Κυπρίων και Ελλαιοτών
στις κοινούς εθνικούς αγώνες*

Γιώργος Καπόπουλος

Μ. Ανατολή: Σταθερές και μεταβλητές μιας περίπλοκης εξίσωσης

Tom Nairn

Εθνικισμός: Ο σύγχρονος Ιανός

Αντώνης Παπαρίζος

Πολιτική και θρησκεία στην Ελλάδα

Παύλος Νεράντζης

Τρομοκρατία και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Νίκος Λακόπουλος

Ο φόβος του εκφωνητή μπροστά στο μικρόφωνο

Αίσακος

Βιβλιοπαρουσίαση

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

ΚΟΙΝΟΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΠΕ

Ιπποκράτους 68, τηλ. 3609197, 3621406, Αθήνα 106 80

Παρερμηνεύοντας την «Προλεταριοποίηση»: ένα σχόλιο στην πρόσφατη έρευνα*

R. Roslender

Την τελευταία δεκαετία αυξήθηκε αισθητά το ενδιαφέρον για την ανάλυση του φαινομένου της προλεταριοποίησης. Η διαδικασία προλεταριοποίησης περιοδικά συμπεριελήφθη στις αναλύσεις πολλών μαρξιστών διανοητών ή/και μελετητών από τότε που ο Μαρξ και ο Ένγκελς συζήτησαν για την πιθανή τύχη των μεσαίων τάξεων, μπροστά στην επέκταση της καπιταλιστικής ανάπτυξης στα μέσα του 19ου αιώνα¹. Ως ένα σημείο η εργασία του Carchedi προκάλεσε αυτήν την ανανέωση του ενδιαφέροντος². Η θέση του Braverman, άσκησε σημαντική επιρροή στρέφοντας το ενδιαφέρον προς τη μοίρα αυτών που ποικιλλόνυμα ορίζουμε ως «λευκά κολλάρα», «μη-χειρώνακτες», «μεσαία εργατικά στρώματα» του 19ου αιώνα³. Αντίθετα, οι απόψεις για την ύπαρξη μιας «νέας εργατικής τάξης», όπως και για τις πολιτικές συνέπειες αυτής της νέας ταξικής αποκρυστάλλωσης⁴, χαρακτηρίζουν τις εργασίες ενός αυξανόμενου αριθμού αναλυτών, που μελετούν τις μεταβολές στην οικονομική-ταξική κατάσταση ολόκληρων επαγγελματικών ομάδων. Έτσι μιλάμε για προλεταριοποίηση των chef, των τεχνικών, των ασφαλιστών, για να μην αναφέρουμε

* Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στο Περιοδικό *Sociology*, με τίτλο «Misunderstanding Proletarianization: A Comment on Recent Research» στο τεύχος No. 3, τον Αύγουστο του 1981, απ' όπου και μεταφράστηκε στα ελληνικά.

όλες γενικά τις κατηγορίες υπαλλήλων⁵. Ακόμη, μία άλλη αντίληψη συσχετίζει, συχνά με μηχανιστικό τρόπο, αυτήν την προλεταριοποίηση με την άνοδο της δράσης των εργατικών σωματείων στις βιομηχανίες. Η άποψη αυτή σχολιάζεται σωστά από τον Heritage σε πρόσφατα έργα του⁶. Παρόλα αυτά, η παραπάνω αδυναμία, δεν είναι και τόσο σημαντική, για την υπάρχουσα συζήτηση, στο βαθμό που μερικοί σύγχρονοι συγγραφείς φαίνεται ν' αποδέχονται πλήρως το περιεχόμενο της προλεταριοποίησης, στην πιο ολοκληρωμένη της έννοια. Αυτή η ερευνητική σημείωση, σκοπό έχει να εισάγει ένα μέτρο νοηματικής ακρίβειας σε μία σημαντική συζήτηση. Το νοηματικό αυτό μέτρο, που μέχρι σήμερα απουσιάζει, διαμορφώνεται από τη συνεχή μελέτη της προλεταριοποίησης των επιστημόνων, μηχανικών και τεχνολόγων τις τελευταίες δύο δεκαετίες⁷.

Όταν ο Μαρξ και ο Ένγκελς έγραφαν για τη μεσαία στρωμάτωση των ταξικών δομών στους γρήγορα αναπτυσσόμενους καπιταλιστικούς σχηματισμούς στα μέσα του 19ου αιώνα, επικέντρωναν την προσοχή τους σε δύο σημεία: πρώτον ότι η κατάσταση των χειροτεχνών, των τεχνικών και αυτών, που συνθέτουν τη μικρομεσαία τάξη, χειροτέρευε με ταχύ ρυθμό, ως συνέπεια της καπιταλιστικής ανάπτυξης· δεύτερον και πιο σημαντικό, ότι όλοι αυτοί, σύμφωνα με την παραπάνω παρατήρηση, κινούνται προς μία διαφορετική ταξική κατάσταση, παρόμοια με εκείνη της μάζας των μισθωτών εργατών⁸. Το γεγονός ότι οι μικροαστοί μετατρέπονται σε προλετάριους, σηματοδοτούσε αντικειμενικά μία οριστική αλλαγή στην οικονομική ταξική τους κατάσταση, γεγονός που διαχωρίζεται αναλυτικά από τα προσωπικά βιώματα της υποβάθμισής τους. Αυτά τα τελευταία αποτελούν εκδηλώσεις αλλαγής της ταξικής κατάστασης που πιο πάνω αναφέρθηκε, μικρότερης σημασίας κατά τον Μαρξ και τον Ένγκελς, απ' ό,τι η αλλαγή της ταξικής κατάστασης.

Από την εποχή αυτή, τα μικροαστικά στρώματα ενσωματώθηκαν στην ταξική δομή των καπιταλιστικών σχηματισμών ως νέα «μεσαία τάξη» για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του Carchedi⁹. Αυτά διέφεραν μεταξύ τους με ποικίλλους τρόπους, όπως αναλύεται επιτυχώς από τον ίδιο στα δοκίμιά του¹⁰. Όπως και η «παλιά μεσαία τάξη» –με αυτό τον όρο ο Carchedi ορίζει τα μικροαστικά στρώματα– η «νέα μεσαία τάξη», την εποχή της εμφάνισής της, έγινε υποκείμενο μίας διαδικασίας οικονομικής προλεταριοποίησης¹¹. Αυτό επέφερε μια σειρά υποβιβασμών των επαγγελματιών τους, όσον αφορά στις προοπτικές επαγγελματικής ανέλιξης, στην αυτονομία, στις μισθολογικές διαφοροποιήσεις κ.λπ.

Αυτοί οι υποβιβασμοί συνδέονται με σύνθετο τρόπο με την σταδιακή αλλαγή της λειτουργίας του κεφαλαίου σε σχέση με πολλές ομάδες παρόμοιας απασχόλησης, χωρίς να εννοούμε μόνο τους επιστήμονες, τους μηχανικούς και τους τεχνολόγους. Παρόλα αυτά, για τον Carchedi, όπως και για τους Μαρξ και Ένγκελς, αυτοί οι υποβιβασμοί αποτελούν απλά εκδηλώσεις μιας μεταβαλλόμενης ταξικής κατάστασης όσων ανήκαν στην πάλαι ποτέ «νέα μεσαία τάξη». Καθώς η ισορροπία των λειτουργιών συνδέεται με τις αλλαγές στην εργασία τους βρίσκουν τους εαυτούς τους να μετακινούνται προς μία οικονομική ταξική κατάσταση όμοια με εκείνη του μισθωτού εργάτη, που γίνεται προλετάριος με την μαρξιστική έννοια. Η αλλαγή αυτή στην οικονομική ταξική κατάσταση, είναι και η πιο σημαντική πλευρά της οικονομικής προλεταριοποίησης της «νέας μεσαίας τάξης» για τον Carchedi όπως ήταν και για τους Μαρξ και Ένγκελς στις δικές τους σκέψεις για την μικροαστική τάξη, πάνω από ένα αιώνα¹².

Εφόσον λοιπόν, έχουν έτσι τα πράγματα, πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί στη χρήση της έννοιας της προλεταριοποίησης. Για να τη χρησιμοποιήσουμε σύμφωνα με τις μαρξιστικές αναλύσεις, πράγμα που φαίνεται πως είναι πρόθεση μερικών σύγχρονων συγγραφέων, χωρίς να εννοούμε μόνο τον Crompton¹³, είναι δυνατό να μιλούμε για την προλεταριοποίηση κάθε τύπου εργαζομένου, μόνο εάν αυτός έχει αντιμετωπίσει ή αντιμετωπίζει κάποια αλλαγή στην οικονομική ταξική του κατάσταση. Η εμπειρία και μόνο της υποβάθμισης της εργασίας κ.λπ., δεν είναι αρκετή για να επιτρέψει τη χρήση της έννοιας, εφόσον αυτή η υποβάθμιση, συνήθως αφορά όλους τους βιομηχανικούς εργάτες στους καπιταλιστικούς σχηματισμούς τους τελευταίους δύο αιώνες και εφόσον είναι φανερό ότι οι βιομηχανικοί εργάτες ποτέ δεν βρέθηκαν σε μία διαφορετική οικονομική ταξική κατάσταση, από εκείνη της εργατικής τάξης¹⁴. Αυτοί που έχουν γράψει σχετικά με την προλεταριοποίηση των υπαλλήλων κ.λπ., πρέπει τώρα να αναρωτηθούν εάν αυτοί οι εργαζόμενοι βρέθηκαν ποτέ σε μία οικονομική-ταξική κατάσταση ανάλογη με εκείνη των «νέων» ή «παλαιών» μεσαίων τάξεων. Σ' αυτό το πλαίσιο, ίσως να έχουν υπόψη τους την άποψη του Lockwood, που αναφέρεται ακόμα και στους πρώτους υπαλλήλους, ως έναν «προνομιούχο τύπο προλετάριου», ή και αυτή την άποψη του Braverman. Ο χαρακτηρισμός δε του Carchedi των εμπορικών υπαλλήλων ως «καταπιεσμένης εργατικής δύναμης», καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα¹⁵. Η μοίρα πολλών εργατών σήμερα είναι πολύ διαφορετική. Θα έλεγα ότι αυτοί υπέστησαν, υφίστανται ή θα υποστούν τόσο

τους υποβιβασμούς, όσο και τη μεταβολή της οικονομικής ταξικής τους κατάστασης, την οποία η έννοια της προλεταριοποίησης σκοπεύει να συνοψίσει.

Επιστρέφοντας στη συσχέτιση ανάμεσα στην προλεταριοποίηση και τον συνδικαλισμό, πρέπει να τονισθεί ξεκάθαρα ότι δεν είναι δυνατό να υποστηριχθεί πως το πρώτο προκαλεί το δεύτερο, όσον αφορά τους υπαλλήλους, τους τεχνικούς κ.λπ. κατά ένα μηχανιστικό ή οποιοδήποτε άλλο τρόπο, από τη στιγμή που αυτοί οι εργαζόμενοι (οι συνδικαλισμένοι) δεν μπορούν να θεωρηθούν ως υποκείμενα προλεταριοποίησης. Αυτό που είναι επιτρεπτό να υποστηρίξουμε, είναι ότι οι ποικίλλες υποβαθμίσεις που αντιμετωπίζουν αυτοί οι εργαζόμενοι, αποτελούν ένα σημαντικό παράγοντα που χαρακτηρίζει την παρούσα στάση τους απέναντι στα συνδικάτα. Μία ολόκληρη σειρά άλλων παραγόντων δρουν, όπως προτείνει ο Bain στη μελέτη του για τους εργαζόμενους αυτού του τύπου και της συνδικαλιστικής τους ένταξης, εδώ και μία δεκαετία¹⁶. Στην περίπτωση των επιστημόνων, μηχανικών και τεχνολόγων, πολλοί από τους οποίους υπήρξαν υποκείμενα μίας διαδικασίας οικονομικής προλεταριοποίησης με την πλήρη της έννοια, είναι και πάλι εσφαλμένο να υποστηρίξουμε ότι αυτές οι αλλαγές είχαν ως αποτέλεσμα τη μηχανιστικά αυξανόμενη θέληση των παραπάνω να οργανωθούν σε συνδικάτα. Η έρευνά μου υποθέτει ότι μερικοί έχουν οργανωθεί σε συνδικάτα επειδή πιστεύουν, ότι τέτοιες οργανώσεις μπορούν να σταματήσουν την υποβάθμιση που υπέστησαν κι από την οποία υποφέ-

Άλλοι είναι επιθετικά αντίθετοι στο συνδικαλισμό, όπως πάντα, παρά την αυξανόμενη «προλεταριακή» τους κατάσταση. Από την άλλη υπάρχουν στοιχεία που πιστοποιούν ότι μερικοί τέτοιοι εργαζόμενοι απασχολούνται σε βασικές διευθυντικές ή διοικητικές λειτουργίες. Οι εργαζόμενοι, οι οποίες έχουν ξεφύγει από τη διαδικασία της οικονομικής προλεταριοποίησης κατά ένα μεγάλο ποσοστό, στελέχωναν και στελεχώνουν τα συνδικάτα, αναιρώντας έτσι κάθε άποψη για την μηχανιστική φύση του φαινομένου. Αν και δεν επιθυμούμε να υποστηρίξουμε ότι η αύξηση συμμετοχής των επιστημόνων μηχανικών και τεχνολόγων στα συνδικάτα είναι αποκλειστικά ζήτημα ατομικής επιλογής, δεν είναι δυνατό να «διαγνώσουμε» από τα εμπειρικά στοιχεία οικονομικής προλεταριοποίησης μια αυξημένη ροπή στη στελέχωση των συνδικάτων. Αυτό το συμπέρασμα συσχετίζεται με εκείνο του Heritage, εκτός από αυτά που υποστηρίζω στη βάση εμπειρικών όπως και θεωρητικών προσδιορισμών της ταξικής κατάστασης, για να μην

αναφερθώ στους εργαζόμενους που μπορούν ορθά να ειπωθούν ως υποκείμενα της διαδικασίας της προλεταριοποίησης¹⁷.

Όπως υπονοεί ο Carchedi, οι αιτίες για τις οποίες κάποιος στελεχώνει ένα συνδικάτο πρέπει επιπλέον να ειπωθούν με όρους ενός πλέγματος πολιτικών και ιδεολογικών παραγόντων, η πλήρη κατανόηση των οποίων, δυστυχώς ως τώρα, δεν έχει επιτευχθεί.

Υποσημειώσεις

1. K. Marx και F. Engels, *The Communist Manifesto*, Pelican, 1967, ειδικά pt. i δεξ επίσης J.R. Low-Beer, *Protest and Participation: the New Working Class in Italy*, CUP, 1978, chap. 1.

2. G. Carchedi, *On the Economic Identification of Social Classes*, Routledge Direct Editions, 1977.

3. H. Braverman, *Labour and Monopoly Capital*, Monthly Review Press, 1974.

4. Για μια περιληπτική αναφορά των διαφόρων «νέων εργατικών τάξεων» βλέπε M. Mann, *Consciousness and Action Amongst the Western Working Class*, Macmillan, 1973, chap. 7, επίσης A. Giddens, *The Class Structure of the Advanced Societies*, Hutchinson, 1973, ιδιαίτερα chap. 10 και D. Gallie, *In Search of the New Working Class*, CUP, 1978, chap. 1.

5. T.S. Chivers, «The Proletarianization of a Service Worker», *Sociological Review*, 21, 1973, pp. 635-56, B.C. Roberts, et al. *Reluctant Militants*, Heinemann, 1972, R. Crompton: «Trade Unionism and the Insurance Clerk», *Sociology*, 13, 1979, pp. 403-26, J. Heritage, «Class Situation, White Collar Unionisation and the «Double Proletarianization» Thesis: «A Comment», *Sociology*, 14, pp. 283-94 και M. Oppenheimer, «The Proletarianization of the Professional», in *Sociological Review Monograph*, n. 20, 1975.

6. J. Heritage, op. cit., pp. 283-4.

7. Η έρευνα άρχισε όταν ήμουν μεταπτυχιακός φοιτητής στο τμήμα κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Leeds το 1974, με σκοπό να υποβληθεί ως διατριβή (Ph.D.) με τίτλο: *The Causation, Meaning and Significance of Recent Trade Union Membership Amongst Scientific Workers in Britain*.

8. Marx και Engels, op. cit.

9. Carchedi, op. cit., ειδικά pp. 87-92.

10. *Ibid*, pp. 89-90.

11. *Ibid* pp. 102-3. Ο Carchedi δίνει μεγάλη προσοχή στη διαφοροποίηση οικονομικής και ιδεολογικής/πολιτικής προλεταριοποίησης, με τρόπο που καθιστά σαφές ότι τα παράνω σκέλη της προλεταριοποίησης δεν βρίσκονται σε μηχανιστική αλληλοσυσχέτιση.

12. Αυτό ήταν αναμενόμενο αφού και οι δύο κυρίως απασχολούνταν με την κατανόηση των ταξικών δομών του καιρού τους, για πολιτικούς λόγους.

13. Δες την τελευταία της φράση στο «Reply to Banks», *Sociology*, 13,

1979, pp. 103-4 και R. Crompton και J. Gubbay, *Economy and Class Structure*, Macmillan, 1977.

14. Αυτό επίσης συμπεριλαμβάνει την αποκαλούμενη «εργατική αριστοκρατία», που είναι υψηλά αμοιβόμενοι ειδικευμένοι τεχνίτες π.χ. κατασκευαστές εργαλείων. Βλέπε Carchedi, op. cit., pp. 94-5 για αρκετές παρατηρήσεις επάνω στο θέμα.

15. D. Lockwood, *The Blackcoated Worker*, Unwin University Books, 1958, pp. 41, H. Braverman, op. cit., pp.293-5 και Carchedi, op. cit., pp. 57-8.

16. G.S. Bain, *The Growth of White-Collar Unionism*, OUP, 1970.

17. Heritage, op. cit., pp. 283-4.

Απόδοση στα Ελληνικά:
Ι.Χ. Καμαριανός

Επισημάνσεις από μια έρευνα ερωτηματολογίου υγείας: Η έρευνα των Αρχανών

Ε.Α. Φιλαλήθης*

Εισαγωγή.

Η έρευνα της λειτουργίας των υπηρεσιών υγείας (health services research) αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια παράλληλα με την αύξηση της πολυπλοκότητας των υπηρεσιών υγείας και των δαπανών υγείας. Στόχος της είναι η βελτίωση της αποδοτικότητας (efficiency) και της αποτελεσματικότητας (effectiveness) των υπηρεσιών υγείας και η εξασφάλιση της ισοτιμίας (equity) στην υγεία αλλά και στην προσπέλαση προς τις υπηρεσίες περίθαλψης. Αντικείμενό της είναι η εκτίμηση των αναγκών, της ζήτησης και της χρήσης των υπηρεσιών υγείας, η αξιολόγηση των υπηρεσιών και της ποιότητας της περίθαλψης, η οικονομία της υγείας και η οργάνωση, η διοίκηση και ο προγραμματισμός (Williams 1990). Το πεδίο της έρευνας της λειτουργίας των υπηρεσιών υγείας είναι κατ' εξοχήν διεπιστημονικό: Η ιατρική και ειδικά η κοινωνική ιατρική και η επιδημιολογία, η κοινωνιολογία, τα οικονομικά, η ανθρωπολογία και οι πολιτικές επιστήμες συνεργάζονται, συμβάλλοντας η κάθε μία με τις θεωρητικές βάσεις και τη μεθοδολογία της, για την ερμηνεία των παραμέτρων που συνα-

* Αναπληρωτής Καθηγής Κοινωνικής Ιατρικής στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας και έγινε με τη συνεργασία των Ι. Βλαχονικολή (Επίκουρο Καθηγητή) και Σ. Κουκούλη-Γραβάνη (Κοινωνιολόγο).